

دانشگاه قم

دانشکده: الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد اخلاق اسلامی

عنوان:

آسیب شناسی اخلاق سیاسی کارگزاران از منظر نهج البلاغه

استاد راهنما:

دکتر محمد هادی مفتّح

نگارنده:

راضیه نظام محله

دی ماه ۱۳۹۳

تقدیم به:

ماحصل آموخته‌هایم را تقدیم می‌کنم به آنان که مهر آسمانی‌شان آرام بخش آلام
زمینی‌ام است.

به استوارترین تکیه گاهم، دستان پرمهر پدرم

به سبزترین نگاه زندگیم، چشمان سبز مادرم

که هرچه آموختم در مکتب عشق شما آموختم و هرچه بکوشم قطره‌ای از دریای بی‌کران
مهربانیتان را سپاس نتوانم بگویم. امروز هستی‌ام به امید شماست و فردا کلید باغ بهشت
رضای شما ره آوردی گران سنگ‌تر از این ارزان نداشتم تا به خاک پایتان نثار کنم، باشد که
حاصل تلاشم نسیم گونه غبار خستگی‌تان را بزدايد.

"بوسه بر دستان پرمهرتان"

تقدیر و تشکر

ستایش خدا را سزااست که حمد را بهای نعمت‌ها و پناهگاه از بلاها، و وسیله رسیدن به نعمت‌ها و بهشت جاویدان، و موجب افزایش احسان و کرمش قرار داد، درود بر پیامبر خدا که رحمت و پیشوای رهبران الهی و چراغ روشنی بخش امت، چراغ روشنی‌بخش تاریکی‌ها، و وسیله نجات بخش امت‌ها و نشانه‌های روشن دین و مرکز ثقل فضیلت و برتری می‌باشد.

استاد ارجمندم جناب آقای مفتّح با همه بلندی مقامتان و همه کوتاهی مرتبه‌ام در برابر شما، قدردان زحمات همیشگی‌تان هستم و دعا می‌کنم آنچه را که از جبرانش عاجزم و در ظرف زمان و مکان نمی‌گنجد، قادر مطلق در هر دو جهان برایتان جبران فرماید.

چکیده

حاکمان و مدیران جامعه به عنوان مجریان سیاست و مدیریت در جامعه نقش اساسی در پیشرفت یا انحطاط جامعه دارند که در بعد اخلاقی و سیاسی همواره در معرض خطرات و آسیب‌هایی قرار دارند. این رساله با عنوان «آسیب شناسی اخلاق سیاسی کارگزاران از منظر نهج البلاغه» و با شیوه توصیفی بر آن است آسیب‌هایی که مسئولان را از کارکرد مثبت به تأثیرگذاری منفی می‌کشاند و به تبع آن جامعه را به انحطاط سوق می‌دهد؛ با توجه به سخنان گوهر بار امام علی علیه السلام در نهج البلاغه بازشناسی نماید. برای این منظور بعد از مفهوم شناسی به بررسی رابطه بین اخلاق و سیاست پرداخته شد و این نتیجه حاصل شد با توجه به یگانگی هدف کلی دین، سیاست و اخلاق از هم جدا نبوده و بین آن‌ها رابطه انکارناپذیر وجود دارد. معیارهای انتخاب و انتصاب کارکنان از منظر امام علی علیه السلام مورد بررسی قرار گرفت و مواردی چون تقوا و ایمان، اصالت خانوادگی، سابقه روشن و درخشان، شجاعت و تجربه کاری و ... به عنوان معیارهای گزینش حکومتی مطرح شد. در ادامه توصیه‌های امام علی علیه السلام به کارگزاران همچون: تقوا، عدالت، زهد، مدارا با مردم، رازداری و حفظ اسرار مردم، نصیحت و نقدپذیر ... مورد بررسی قرار می‌گیرد. در آخرین قسمت رساله نیز به آسیب‌های که زمامداران ممکن است به آن دچار شوند پرداخته شده است. آسیب‌های چون تجمل‌گرایی، رشوه‌پذیری، تملق و چابلوسی، خشم و غضب و ... مورد بررسی قرار گرفت. زمامداران باید خود را از این آسیب‌ها دور نگه دارند زیرا، در صورت دچار شدن به این آسیب‌ها و آفات، زمینه برای تفرقه، و بسیاری از مشکلات در جامعه فراهم می‌شود. رهبران جامعه باید الگویی نیکو برای مردم باشند و در جهت تزکیه خود و خیرخواهی برای مردم بکوشند و با شناخت این آسیب‌ها و پرهیز از آن‌ها خود و جامعه را از فساد در امان بدارند.

کلید واژه‌ها: اخلاق سیاسی، آسیب‌شناسی، نهج البلاغه، کارگزاران، امام علی علیه السلام

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۱
فصل اول کلیات	
۱-۱. بیان مسأله	۵
۱-۲. ضرورت و اهمیت موضوع	۵
۱-۳. هدف	۸
۱-۴. سوالات تحقیق	۹
۱-۵. فرضیه ها	۱۰
۱-۶. پیشینه و سیر تاریخی موضوع	۱۰
۱-۷. روش پژوهش	۱۲
فصل دوم: مفهوم شناسی	
۱-۲. مفهوم شناسی	۱۴
۱-۲-۱. آسیب شناسی	۱۴
۱-۲-۲. اخلاق	۱۴
۱-۲-۲-۱. معنای لغوی	۱۵
۱-۲-۲-۲. معنای اصطلاحی اخلاق	۱۵
۱-۲-۳. کارگزاران	۱۷
۱-۲-۴. سیاست	۱۸
۲-۲. مبانی:	۱۹
۲-۲-۱. علم اخلاق	۱۹
۲-۲-۲. جایگاه اخلاق در اسلام	۱۹
۲-۲-۳. ضرورت اخلاق از نظر قرآن و اهلبیت <small>علیهم السلام</small> :	۲۱
۲-۲-۴. فایده اخلاق و برتری آن بر سایر علوم	۲۲
۲-۲-۵. ضرورت اخلاق و خودسازی	۲۳

فصل سوم: اخلاق و سیاست

- ۱-۲. رویکردهای اخلاقی در سیاست----- ۲۵
- ۱-۱-۳. رویکرد سیاست اخلاقی----- ۲۵
- ۱-۱-۱-۳. سیاست اخلاقی در اسلام ۲۶
- ۲-۱-۱-۳. سیاست اخلاقی در سیره امام علی (علیه السلام): ۲۷
- ۲-۱-۳. رویکرد اخلاق سیاسی----- ۳۱
- ۳-۳. روایت‌های مختلف از رابطه بین اخلاق و سیاست----- ۳۲
- ۱-۳-۳. نظریه جدایی اخلاق از سیاست----- ۳۳
- ۲-۳-۳. نظریه تبعیت اخلاق از سیاست----- ۳۴
- ۳-۳-۳. نظریه دو سطحی اخلاق و سیاست----- ۳۵
- ۴-۳-۳. نظریه یگانگی اخلاق و سیاست----- ۳۶

فصل چهارم: معیارهای انتخاب کارگزاران

- مقدمه----- ۴۳
- ۱-۴. تقوا و دینداری----- ۴۴
- ۲-۴. سابقه روشن و درخشان----- ۴۶
- ۱-۲-۴. شناخت دوستان----- ۴۶
- ۲-۲-۴. عملکردهای فرد در مسئولیتهای قبلی----- ۴۷
- ۳-۲-۴. حسن شهرت وی در نزد مردم----- ۴۸
- ۳-۴. توانایی و قدرت اداره امور----- ۴۹
- ۴-۴. شجاعت----- ۵۰
- ۵-۴. تجربه کاری----- ۵۲
- ۶-۴. دانش و آگاهی----- ۵۳
- ۷-۴. اصالت خانوادگی----- ۵۴
- ۸-۴. با حیا بودن----- ۵۶
- ۹-۴. امانتداری----- ۵۷
- ۱۰-۴. قاطعیت----- ۵۷

۴-۱۱. خیرخواهی ----- ۵۸

فصل پنجم: توصیه‌های اخلاقی امام به کارگزاران

مقدمه ----- ۶۲

۵-۱. عدالت ----- ۶۳

۵-۲. تقوا ----- ۷۰

۵-۳. زهد ----- ۷۴

۵-۴. مدارا با مردم (مردمی بودن) ----- ۷۶

۵-۴-۱. عفو اغماض ----- ۷۷

۵-۴-۲. عیب پوشی ----- ۷۸

۵-۴-۳. ارتباط با مردم ----- ۷۹

۵-۴-۴. محبت و مهربانی با مردم ----- ۸۲

۵-۵. رازداری و حفظ اسرار مردم ----- ۸۳

۵-۶. تواضع و فروتنی ----- ۸۴

۵-۷. رفق و مدارا ----- ۸۶

۵-۹. وفای به عهد و پیمان ----- ۹۰

۵-۱۰. نصیحت و نقدپذیری ----- ۹۲

۵-۱۱. امانت دانستن مسئولیت‌ها ----- ۹۴

فصل ششم: آسیب‌های زمامداران

مقدمه ----- ۹۷

۶-۲. تجمل‌گرایی و رفاه زدگی ----- ۱۰۲

۶-۳. رشوه‌پذیری ----- ۱۰۷

۶-۴. خشم و غضب ----- ۱۱۵

۶-۵. ستایش‌پذیری و تملق‌طلبی ----- ۱۱۷

۶-۶. غرور و خودپسندی ----- ۱۱۹

۶-۷. استبداد و خودکامگی ----- ۱۲۲

- ۶-۸. قدرت طلبی ----- ۱۲۴
- ۶-۹. ظلم و ستم ----- ۱۲۶
- ۶-۱۰. مداهنه و سازشکاری ----- ۱۲۷
- ۶-۱۱. تزویر و دروغگویی ----- ۱۲۹
- ۶-۱۲. شکمبارگی ----- ۱۳۰
- ۶-۱۳. زراندوزی ----- ۱۳۲
- ۶-۱۴. کوتاهی زمامداران و پرداختن به کارهای غیر ضروری ----- ۱۳۲
- ۶-۱۵. روحیه خونریزی به ناحق ----- ۱۳۳
- نتیجه گیری ----- ۱۳۵
- راههای مقابله با آسیب زمامداران ----- ۱۳۶
- فهرست منابع: ----- ۱۴۱

مقدمه

کارگزاران جامعه اسلامی از آنجا که مسئولیت پیاده کردن اهداف و اصول مقدس اسلام را در متن اجتماع و مناسبات افراد، بر دوش دارند؛ و اینکه از نظر سلوک و رفتار و نحوه معیشت و زندگی، معرف نظام اسلامی هستند؛ نقش و وظیفه حساس و عظیمی را در برابر جامعه و مردم دارند. تأثیر عملکرد و نفوذ اخلاق و سکنات^۱ زمامداران به قدری است که در کلامی امیرالمؤمنین (علیه السلام) فرمودند:

«النَّاسُ بِأَمْرَائِهِمْ أَشْبَهَ مِنْهُمْ بِآبَائِهِمْ»^۲؛ مردم به زمامداران خود بیشتر شبیه هستند تا به پدران خود».

تأثیر این عامل می‌تواند سبب دگرگونی در دیدگاه‌ها، ارزش‌ها، برداشت‌ها و سرانجام در رفتار و تمامی متغیرها در مردم باشد.

هر نظام حکومتی بدون توجه به نقش کارگزاران صالح و مدیر نخواهد توانست در نیل به اهداف، از خود کارآمدی نشان دهد، حاکمان و زمامداران جامعه به عنوان مجریان خطوط کلی سیاست و مدیریت در جامعه نقش اساسی در پیشرفت و یا انحطاط آن دارند^۳ به عبارتی اصلاح و فساد جامعه در گرو اصلاح و فساد آنان است^۴. حاکمان و مدیران نالایق جامعه با سیاست و برنامه‌های غلط خویش مردم را از مسیر رشد و تعالی بازداشته و موجبات خسارت و نابودی استعدادها و توانمندی‌های آنان را فراهم ساخته و آسیب‌های جدی را بر پیکر اجتماع وارد می‌سازد. رویگردانی حاکمان و زمامداران از ارزش‌های اصیل اخلاقی و انسانی منجر به حاکمیت بی‌بند و باری و افسار گسیختگی در کشورهای مترقی و از میان رفتن نور معنویت در جامعه می‌گردد و به تبع آن اصول و موازین اخلاقی که لازمه حیات سالم و طيبة انسانی است، به فراموشی سپرده می‌شود.^۵

در اندیشه سیاسی حضرت علی (علیه السلام) اهمیت فوق‌العاده‌ای به مسئله‌ی کارگزاران حکومتی داده شده، بگونه‌ای که حضرت علی مانند پیامبر هلاکت و هدایت جامعه را به آنان ربط داده است. در میان همه حکومت‌ها تا کنون هیچ حکومتی مانند حکومت حضرت علی (علیه السلام) در امور کارگزاران خود حساسیت و دقت به خرج نداده است این واقعیت را می‌توان

۱. مریم معینی‌نیا، سیره اداری امام علی (علیه السلام)، (تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۹)، ص ۲۲۶.

۲. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، (تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین قم، ۱۴۰۴ق)، ص ۲۰۸.

۳. همای، عباس و اکرم دیانی دردشتی، " آسیب شناسی مدیریت حاکمان و زمامداران با تاکید بر سیره حکومت امام علی علیه السلام، پژوهش دینی، ۱۴(۱۳۸۵)، ص ۹۵.

۴. اشاره به حدیث پیامبر (صلی الله علیه و آله) که فرمود: صِنْفَانِ مِنْ أُمَّتِي إِذَا صَلَحَا صَلَحَتِ أُمَّتِي وَ إِذَا فَسَدَا، فَسَدَتِ أُمَّتِي، قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَنْ هُمَا؟ قَالَ: أَلْفُقَهَاءُ وَ الْأُمَرَاءُ؛ ابن شعبه حرانی، ص ۵۰.

۵. مریم معینی‌نیا، ص ۲۲۶.

از نامه‌ها، خطبه‌های گوناگون حضرت به کارگزاران و والیان حکومتی در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی و دینی جست و جو کرد؛ فرمان‌ها و دستوراتی که از جامعیت فوق‌العاده و بی‌نظیری برخوردار است.^۱

حضرت علی علیه السلام برای حاکم کردن نظام اخلاقی معتبر در هر دو زمینه فردی و اجتماعی، از طریق کارگزاران سیاسی خود به اخلاقی کردن سیاست دست زد. هدف مولای متقیان در اخلاقی کردن سیاست اصلاح مردم بود؛ اصلاحی که هدایت اخلاق مردم به سوی سعادت جمعی، رهنمود کردن آنان به پیروی از دستورهای الهی و عقلی، و غلبه بر هوای نفس و شهوت را مد نظر داشت^۲. پس بدون شک این گروه در بعد سلوک سیاسی همواره در معرض خطرات و آسیب‌هایی قرار دارند که با شناخت و پرهیز آنها می‌توانند خود و جامعه را از فساد و تباهی در امان بدارند.

بنابراین پژوهش حاضر در صدد است تا اخلاق سیاسی کارگزاران را از منظر نهج البلاغه آسیب شناسی و بررسی نماید و دستیابی به این هدف والا را با شیوه‌های اخلاقی ویژه‌ای که در فرمایشات و سفارشات گوهر بار حضرت علی علیه السلام بیان شده است، پیگیری کند. این تحقیق به صورت توصیفی و با مراجعه به کتابخانه، به صورت مطالعه متون فیش برداری شده است که سعی در گلچین کردن بهترین و کارگشایترین مباحث نموده است. بعد از جمع آوری، فصل بندی و مرتب شده و در چند فصل تنظیم شده است؛

کلیات، اخلاق و سیاست، معیارهای انتخاب کارگزاران، توصیه‌های اخلاقی امام علی علیه السلام به کارگزاران، آسیب‌های زمامداران، جمع بندی و نتیجه گیری.

قابل ذکر است که:

- خط آیات قرآن کریم طبق رسم الخط عثمان طه و ترجمه آن برگرفته ترجمه محمد فولادوند است.

- ترجمه فارسی نهج البلاغه بر اساس ترجمه محمد دشتی است.

- شماره خطبه‌ها و نامه‌ها، حکمت‌ها بر اساس شماره ترجمه نهج البلاغه محمد دشتی است.

- در رساله حاضر تمرکز بیشتر روی نهج البلاغه بوده است ولی از منابع دیگری نیز که کلام ارزشمند امام علی علیه السلام را در خود جای داده، نیز استفاده شده است. در ضمن محور

^۱ سید مرتضی حسینی اصفهانی، کارگزاران شایسته در اسلام، (قم: فرهنگ قرآن، ۱۳۸۴)، ص ۸۷.

^۲ جرج جرداق، صدای عدالت انسانی، (ترجمه هادی خسرو شاهی، ۱۳۷۶، قم: نشر خرم)، ص ۱۲۰.

اصلی سخنان امیرالمؤمنین علیه السلام بوده است، هر چند گاهی از معصومین علیهم السلام دیگر نیز سخن به میان آمده است.

فصل اول

کلیات

۱-۱. بیان مسأله

اخلاق مسئله‌ای است دارای ابعاد فردی، اجتماعی، زیستی و سیاسی که همه‌ی افراد در همه‌ی عرصه‌ها موظف به رعایت آن هستند. از جمله افرادی که موظف به رعایت اخلاقیات هستند حاکمان و کارگزاران سیاسی کشورها می‌باشند که در حوزه‌ی سیاست و زمامداری باید اصول اخلاقی را رعایت نمایند زیرا حاکمان سیاسی تأثیر زیادی در فرآیند بهبودی و تغییر شرایط اخلاقی و اعتقادی جامعه دارند. گاهی اوقات عواملی مانع ظهور و رعایت اصول اخلاقی در افراد می‌شود که یکی از نتایج آن رفتارها و اعمال خلاف اصول اخلاقی می‌باشد که سبب آسیب به مردم و جامعه می‌شوند. حاکمان سیاسی در این امر مستثنا نیستند، گاهی حاکمان رفتارهایی در حوزه سیاست انجام می‌دهند که با اصول اخلاق سیاسی همسو نیستند. پس شناسایی این عوامل، علل و زمینه‌های ظهور آن در حل این آسیب‌ها کمک شایانی خواهد نمود. در این زمینه می‌توان از منابع اسلامی استفاده کرد و اخلاق سیاسی را از آنها استنباط نمود از جمله‌ی این منابع اسلامی، کتاب نهج البلاغه امیرالمؤمنین علیه السلام است که سیاست نامه‌ی حاکمیت ارزش‌های انسانی است و می‌توان آسیب‌های حاکمان که به بعد اخلاق سیاسی مربوط است از آن استخراج نمود.

۲-۱. ضرورت و اهمیت موضوع

نیاز انسان به اخلاق، در هر زمان و مکانی جزو اصول و برنامه‌های فراموش ناشدنی بشری است و حذف آن از زندگی بشر، سبب سلب انسانیت اوست و در همه ادوار تاریخی و حتی در دولت‌های غیر اسلامی، مسئله اخلاق در تمام شئون زندگی آن‌ها نقش اساسی دارد.

متأسفانه جهان در قرن ۲۱، دستخوش بحران‌های سرنوشت‌سازی است که در تمام قلمروهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بشر سایه افکنده است، اخلاق در دوران پیشرفت علم و صنعت، به خصوص در جهان غرب، حلقه مفقوده‌ای است که خود به آن اعتراف دارند اما برگشتن از منجلاب فساد و تباهی برای آنان جز با اعتقاد به خدای متعال میسر نیست.

بحران‌های اخلاقی انسان‌ها، مخصوصاً بحران اخلاقی مدیران و سرمداران به علت پیروی از هوای نفس و با استفاده از هوش سرشار انسانی اما فاقد اخلاق، همه چیز را ویران می‌کند و به آتش می‌کشد و این چیزی است که این روزها، شاهد همین فجایع و کشت و کشتار هستیم و منشأ این فجایع چیزی جز دور شدن از فضائل اخلاقی نیست!!!! حکومت‌ها، همچون موجودات زنده متولد می‌شوند زندگی و حیات دارند و سرانجام به دوران پیری و زوال

می‌رسند. همانگونه که موجودات زنده به تغذیه و درمان بیماری‌های خود نیاز دارند حکومت‌ها نیز باید عوامل مقوم و تقویت‌کننده خود را از یک سوء و عوامل تهدیدکننده را از سوی دیگر باز شناسد. آسیب‌های حکومت همانند بیماری‌های بدن انسان، هم قابل درمان و هم قابل پیشگیری هستند.^۱

غفلت از آسیب‌ها و آفت‌های دولت و حکومت، به خصوص در زمینه‌های اخلاقی، جامعه را به سقوط نزدیک کرده و اثرات زیانباری را به دنبال خواهد داشت. ضرورت شناخت این آسیب‌ها به خاطر آگاهی دادن به مدیران برای درمان و یا پیشگیری، مخصوصاً زمانی که خود قرآن و روایات ائمه از این آفات هشدار می‌دهند اهمیت آن را دو چندان می‌کند. فلسفه بعثت پیامبران از دیدگاه قرآن مهم‌ترین دلیلی است بر اهمیت اخلاق انسان در مصداق اولی در مدیران که توجه به آن برای هدایت جامعه به سوی اهداف، لازم و ضروری است.

حضرت علی علیه السلام که در مسائل کشورداری و مسائل اخلاقی، انسانی کامل است می‌فرماید:

«حَقَّ عَلَى الْمَلِكِ أَنْ يَسُوسَ نَفْسَهُ قَبْلَ أَنْ يَسُوسَ جُنْدَهُ»؛ هر مسئولی قبل از اینکه دیگران رعایت کنند باید خود رعایت کند و قبل از سیاستمداری نسبت به دیگران باید سیاستمدار داخلی نفس خود باشد».

و در حدیثی دیگر می‌فرماید:

«أَجَلُ الْأَمْرَاءِ مَنْ لَمْ يَكُنِ الْهَوَىٰ عَلَيْهِ أَمِيرًا»؛ بزرگترین امیر و مسئول کسی است که اسیر هوی نباشد».

پرداختن به شناخت آسیب‌های اخلاقی در عصر ما، به دلیل بارش عوامل فساد انگیز از طریق شبکه‌های اجتماعی و اینترنت همه نوع اطلاعات را در اختیار مدیران و کارگزاران قرار می‌دهد و به این سبب مدیران نیز از این مفاسد اخلاقی مصون نیستند و همین امر اهمیت این موضوع را (آسیب شناسی اخلاق کارگزاران) دو چندان می‌کند.

بر اساس روایات یکی از خصوصیات مهم مدیران، عاری بودن از آسیب‌ها و آفات است و کسی که دچار این مسائل شود یقیناً نمی‌تواند جامعه را به طور صحیح رهبری نماید.

شاید این حدیث امام علی علیه السلام می‌تواند ضرورت شناخت آسیب‌ها را برای ما روشن کند.

---

^۱. سید صادق حقیقت، "آسیب‌شناسی و حکومت"، دانشنامه امام علی، (پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی)، دوره ۶، ۱۳۸۶: ۸۲.
^۲. عزالدین عبدالحمید بن هبه الله ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، (تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، مصر: دارالاحیاء الکتب العربیه، ۱۳۷۸ق)، ج ۱۷، ص ۱۹.
^۳. جمال الدین محمد خوانساری، شرح غررالحکم و درر الکلم، (به تصحیح میر جلالی الدین حسینی ارموی)، چاپ چهارم، (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۰)، ج ۲، ص ۳۲۰۲، ص ۴۳۸.

«قُلُوبُ الرِّعِيَّةِ خَزَائِنُ رَاعِيهَا فَمَا أودِعَ فِيهَا - أَوْ زرعَ فِيهَا - مِنْ خَيْرٍ أَوْ شَرٍّ وَجَدَهَا»؛ مسئولین در نظام اسلامی، با دل‌های مردم سر و کار دارند و دل‌های آنان مزرعه مسئولین است هر کس در هر مزرعه‌ای هر چه کشت از خیر و شر، درو می‌کند.

و این حدیث شریف، بیانگر اهمیت رفتار و کردار مدیران در ارتباط با مردم است که در تسخیر قلوب مردم نهایت دقت را داشته باشند که خیر و سعادت مردم در گرو رفتار پسندیده مسئولین است.

باید توجه داشت هر چه مراتب اداری افراد بالاتر رود و حیطه‌ی مسئولیت آنها گسترش یابد، اخلاق اسلامی و کمالات انسانی در آنان باید والاتر و برتر باشد. به تعبیر امام علی (علیه السلام) امام و رهبر همچون رودخانه‌ی پهناوری است که رودهایی کوچک از آن جاری است. پس اگر آب آن رودخانه گوارا باشد آب رودهای کوچک نیز گواراست و اگر شور باشد آب درون آنها نیز شور خواهد شد^۲ پس زمامدار و مدیران در جامعه باید متخلق به اخلاق الهی باشند تا در دیگران تأثیر مثبت داشته باشند و آلا آلوده شدن به گناهان، دیگران را نیز آلوده خواهد کرد.

در ضرورت اخلاق مدیران و کارگزاران به یک حدیث و آیه‌ی شریفه بسنده می‌شود. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) به عنوان مدیر و رهبر جامعه، یکی از اهداف خود را تکمیل وظایف اخلاقی می‌داند.

«إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»؛ من تنها برای تکمیل فضائل اخلاقی مبعوث شده‌ام.

بر این اساس مدیر و رهبری که خود آراسته به فضائل اخلاقی باشد می‌تواند در مردم تحوّل اخلاقی ایجاد نماید و پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) به عنوان برترین مخلوق خدا در روی زمین، خود آراسته به فضائل اخلاقی بود. چون انسان در امور اداری از محدوده فردی خارج می‌شود و در پیوند با دیگر انسان‌ها قرار می‌گیرد و این پیوند صورت انسانی می‌یابد اگر اخلاق نیک حاکم بر روابط انسانی نباشد فاجعه چندین برابر می‌شود و مرزهای اخلاق شکسته می‌شود و انسانیت انسان فرو می‌ریزد و به همین خاطر والاترین ملاک در هر سازمان اداری متخلّق بودن به اخلاق انسانی است.

امیرالمؤمنین (علیه السلام) در نامه خود به مالک اشتر چنین خطاب می‌کند:

^۱. ابن ابی الحدید، ج ۱۱، ص ۹۴.

^۲. ابنی الحدید، ص ۲۷۹.

^۳. محمد بن حسن طبرسی، مکارم الاخلاق، چاپ چهارم، (قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۲ق، ۱۳۷۰ش)، ص ۸.

«عَلَيْكُمْ بِمَكَارِمِ الْخُلُقِ فَإِنَّهَا رَفَعَةٌ»^۱؛ بر شما باد به مکارم اخلاق که آن سبب والایی است».

والایی مردمان و اعتبار انسان‌ها به خاطر مکارم اخلاقی است که بدون آن روابط انسان‌ها در محیط اداری، روابطی خشک و نادرست خواهد بود که در این میان داشتن مکارم اخلاق رأس هرم، خود از اولویتهای هر سازمان و اداره است.

اگر اخلاق اداری در زندگی کاری انسان وجود و حضور داشته باشد کار کردن شیرین و توأم با رضایت شغلی و احساس رضایت‌مندی و خود شکوفایی از یک سو و رضایت مردم و پیشرفت امور و شکوفایی کار از دیگر سوی است و در نتیجه موجب رضایت خالق و بارش رحمت‌ها و برکت‌های او می‌شود. اما فقدان اخلاق اداری یعنی محو زمینه و بستر شکوفایی انسان و جامعه در جهت کمال مطلق. زوال اخلاق اداری یعنی ظهور احساس ناخشنودی از خود و احساس بطالت و احساس سقوط و هلاکت.

با شکسته شدن اخلاق، همه حریم‌ها می‌شکنند و چون حریم‌ها شکسته می‌شود هر پلیدی می‌تواند در باطن و ظاهر، و در مناسبات و روابط ظهور کند.^۲ اهمیت پرداختن به شناخت آسیب‌های اخلاقی کارگزاران و مدیران در محیط‌های اداری بر کسی پوشیده نیست و داشتن جامعه و محیطی سالم بستگی اخلاق زمامداران و مدیران دارد.

امام علی (علیه السلام) در سفارشی نورانی چنین فرموده است:

«ثُمَّ إِيَّاكُمْ وَ تَهْزِيعَ الْأَخْلَاقِ وَ تَصْرِيفَهَا»^۳؛ پس مواظب باشید که اخلاق نیکو را در هم نشکنید و به رفتاری ناپسند مبدل سازید».

۱-۳. هدف

در حکومت اسلامی که کارگزاران آن مسلمان هستند و حتی در میان حکومت‌های غیر اسلامی نیز، باید کارگزاران دارای اخلاق و ویژگی‌های خاصی باشند و به همین منظور حضرت علی (علیه السلام) نوع نگاه و بینش کارگزاران را نسبت به کار و مسؤولیت‌شان تغییر می‌دادند و به آنها یادآوری می‌کردند که این شغل وثیقه‌ای است از جانب خداوند و نباید در برابر آن مغرور شوند. همچنین نباید به این کار به دید یک منصب بنگرند، بلکه باید به مردم تعهد بسپارند و امانتی را که به دست آنها سپرده شده است، به نحو احسن نگه دارند. حضرت بزرگترین آفت را تسلط مستکبرانه کارگزاران بر مردم می‌دانستند و مکرر به ایشان امر می‌کردند که با مردم

^۱ نهج البلاغه، نامه ۵۳.

^۲ مصطفی دلشاد تهرانی، ارباب امانت: اخلاق اداری در نهج البلاغه، (تهران: دریا، ۱۳۷۹)، ص ۳۵.

^۳ نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶.

مدارا کنند و در همه حال به یاد داشته باشند که حاکم اصلی خداست و اوست که حاکم اصلی مردم می‌باشد و دیگران فقط وسیله‌ای هستند برای خدمت به بندگان خدا؛ چنانکه در سخنرانی خود در صحرای صفین می‌فرمایند:

« فَإِنَّمَا أَنَا وَ أَنْتُمْ عَبِيدٌ مَمْلُوكُونَ لِرَبِّ لَا رَبَّ غَيْرُهُ^۱؛ پس همانا من و شما بندگان و مملوک پروردگاریم که جز او پروردگاری نیست».

بنابراین هدف اصلی این تحقیق شناخت آسیب‌ها اخلاقی کارگزاران است که می‌تواند افق‌های تازه‌ای پیش روی کارگزاران به‌ویژه دولت‌مردان جمهوری اسلامی ایران جهت جلوگیری از بروز فساد در جامعه بگشاید و در ضمن آن بعضی روش‌ها و اخلاقی کردن سیاست را گوشزد نماید.

در ضمن هدف اصلی اهداف فرعی زیر نیز بیان می‌گردد:

- (۱) شناخت آسیب‌ها، آفات و موانع اخلاق سیاسی کارگزاران
- (۲) شناخت روشهای درمان آسیب‌ها و آفات
- (۳) رسیدن ملت‌ها و کارگزاران به سعادت و امنیت که هدف والا و مقدسی است، در گرو اصلاح اخلاق کارگزاران می‌باشد.

۱-۴. سوالات تحقیق

پرسش کردن از موضوعات و به چالش کشیدن آن، فرصتی برای بیان صریح‌تر آراء و استفاده بی‌حجاب‌تر از اندیشه‌هاست و باعث انتقال سریع مباحث می‌شود.

از این جهت در رابطه با آسیب شناسی اخلاق کارگزاران و آثار آن در اخلاق و سیاست، سؤالات و پرسش‌های گوناگونی اذهان پژوهش‌گر را به خود مشغول می‌دارد که به طرح و بررسی آنها می‌پردازیم و ان شاء الله با مباحثی که پیش رو داریم به مقدار ضرورت آنها را در بوته‌ی نقد و پاسخ قرار خواهیم داد.

سوال اصلی:

آسیب‌های مهم اخلاق سیاسی کارگزاران از منظر نهج البلاغه کدام است؟

سوالات فرعی:

(۱) منظور از اخلاق سیاسی چیست؟

---

^۱. احمد و خدیجه مهرابی، " اخلاق سیاسی - اجتماعی کارگزاران در نهج البلاغه"، دوفصل نامه فقه و حقوق خانواده(ندای

صادق)، دوره ۵، شماره ۲۰، ۱۳۷۹: ۶۷ و ۷۹.

^۲. نهج البلاغه، خطبه ۲۱۶.

۲) چه رابطه‌ای بین اخلاق و سیاست وجود دارد؟
۳) از نظر امام علی (ع) در نهج البلاغه کارگزاران برای انتصاب شغل باید واجد چه ویژگی‌هایی باشند؟

۱-۵. فرضیه‌ها

- ۱) قدرت طلبی، رشوه خواری، خودکامگی و فریب کاری، عدم رعایت شایسته سالاری و .... از جمله آسیب‌های سیاسی کارگزاران از منظر نهج البلاغه است.
- ۲) اخلاق سیاسی مجموعه‌ای از قواعد و بایسته‌های اخلاقی است که در زمینه فعالیت‌های سیاسی بر فعالان سیاسی شایسته است که در تمام سطوح از آن تبعیت نمایند.
- ۳) بین اخلاق و سیاست رابطه مستقیم وجود دارد و کارگزاران، حکام و مدیران اجرایی به عنوان الگو برای مردم بسیار نقش کلیدی و سازنده دارند.
- ۴) تقوا و دینداری، سابقه روشن و درخشان، توانایی قدرت در اداره امور، شجاعت و .... از جمله معیارهای انتخاب کارگزاران برای انتصاب شغل از منظر امام علی (ع) می‌باشد.

۱-۶. پیشینه و سیر تاریخی موضوع

منظور از آسیب‌شناسی اخلاق کارگزاران، شناخت مجموعه‌ی آفات، بیماری‌ها و موانعی است که ممکن است پایه‌های حکومت هر دولت را متزلزل نماید و آثار آن جامعه را با بحران رو به رو سازد و در این نوشتار آسیب‌ها و آفاتی مورد بررسی قرار می‌گیرد که مربوط به اخلاق کارگزاران و در حوزه‌های مربوط به سیاست می‌باشد.

از آنجا که مدیران در رأس هرم قدرت و حکومت قرار دارند و در جامعه تأثیرگذار هستند لذا سلامت روحی و روانی آنان، آبادانی و امنیت را به ارمغان می‌آورد و حتی حفظ دین مردم نیز بستگی به سلامت مدیران و کارگزاران دارد و بر عکس دچار شدن مدیران به آسیب‌ها و آفات اخلاقی، زمینه را برای تفرقه، ثروت‌اندوزی، ظلم و ستم، رشوه‌خواری، ریاست‌طلبی و .... آماده می‌نماید.

در مسیر رشد و تولد هر پدیده‌ای ممکن است آسیب‌ها و آفت‌هایی بروز کند و از تحقق و استمرار آن جلوگیری نماید از این رو اگر پدیده‌ای بخواهد ایجاد گردد و یا تداوم پیدا کند باید مقتضی آن موجود و مانعش مفقود باشد. موانع همان آسیب‌ها و آفت‌های هستند که اگر زوده نشود ادامه آن پدیده جامعه را با مشکلات جدی رو به رو می‌سازد. جامعه و حکومت اسلامی هم اگر به آسیب‌زدایی و آفت‌زدایی توجه کافی نکنند آسیب‌ها و موانع، حرکت

تکاملی و رو به توسعه آن را سد می‌کند و تحقق اهداف آن را به تأخیر می‌اندازد. شاید به تعداد اهدافی که هر جامعه و حکومت دنبال می‌کنند بتوان آسیب‌ها و موانع را دید.^۱

لذا از آنجا که مدیریت و فرماندهی در اسلام مسأله بسیار پیچیده و ظریفی است طبعاً آفات آن بسیار زیاد است. اصولاً عواملی که می‌توانند پایه‌های حکومت و مدیریت را سست نمایند و جامعه را با بحران‌های جدی رو به رو سازد بیشتر از مقوله «اخلاق» است. همانطوری که فضائل اخلاقی محور ستون هر سازمانی است رذائل اخلاقی یعنی همان آفات و آسیب‌ها نیز می‌توانند این ستون و محور سازمان را در هم ریزند، لذا اهمیت مسائل اخلاقی مدیران و کارگزاران ما را بر آن داشت که در مورد آسیب‌شناسی که آن هم در حیطه اخلاق کارگزاران است بپردازیم.

در این پژوهش با سه عنوان آسیب‌شناسی، اخلاق و کارگزاران، رو به رو هستیم که هر کدام برای خود تاریخچه‌ای دارد. اول آسیب‌شناسی یا پاتولوژی (pathology) واژه‌ای است که از علوم پزشکی وارد علوم اجتماعی شده است.^۲

در روایات و در کلام حضرت علی (علیه السلام) معادل لفظ آسیب، همان «آفت» آمده است. این اصطلاح آسیب‌شناسی را برای اولین بار «شهید مطهری» در حوزه تفکر دینی بکار برده است.^۳

دوم: اخلاق و کارگزاران: از بحث‌های قدیمی شاید به قدمت وجود آدمی در روی زمین و اندیشه مدیریت نیز از ابتدای خلقت با زندگی مردم عجین بوده است و اولین انسان روی زمین اولین پیامبر و اولین مدیر محسوب می‌گردد.^۴

آراسته شدن مدیران به اخلاق حسنه و دوری آنان از رذائل اخلاقی، از دیر زمان در کتاب علمای اخلاق اسلامی و سیاست به خصوص آثار افلاطون و ارسطو در کتاب سیاست، فارابی در کتاب مدینه فاضله، غزالی در کتاب احیاء علوم دین، و علمای نزدیک به قرن معاصر محققین نراقی، ملا احمد و مهدی نراقی در معراج السعاده، مسأله سیاست و رذائل اخلاقی شاهان را مورد نقد قرار داده‌اند. به عنوان مثال ارسطو در کتاب اخلاق نیکو ماخوس می‌نویسد:

«این بحث با توجه به گواهی مدارک تا قرن ۵ قبل از میلاد از پند و اندرز و امر و نهی بیشتر نرفته و نخستین بار در شهر آتن حدود قرن ۵ قبل میلاد به سبب نیازی که به

---

^۱. سید جواد امام جمعه زاده، "آسیب‌شناسی جامعه و حکومت اسلامی در نهج‌البلاغه، فصل نامه علوم سیاسی - دانشگاه باقرالعلوم (ع)، دوره ۵، شماره ۱۷، ۱۳۸۱: ۱۸۸.

^۲. سید صادق حقیقت، ص ۷۸.

^۳. علی دژاکام، تفکر فلسفی غرب از منظر شهید مطهری، (قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۴)، ج ۱، ص ۶.

^۴. محمد حسین ساجدی نیا، اصول و مبانی مدیریت، چاپ دوم، (تهران: شهر آشوب، ۱۳۸۳)، ص ۱۲.